

TURİZME DAYALI BÜYÜME HİPOTEZİNİN KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ İÇİN GEÇERLİLİĞİNİN ANALİZİ

Ebru ÇAĞLAYAN*
Burak GÜRIŞ**
Zamira ÖSKÖNBAYEVA***

ÖZET

Turizm bir ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kazanım elde etmesini sağlayan önemli hizmet sektörlerinden biridir. Bu nedenle özellikle turizm ve büyüme arasındaki ilişki araştırmacılar için önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerinde etkili olacağı tezini savunan turizme dayalı büyüme hipotezi araştırılmaktadır. Turizme dayalı büyüme hipotezinde turizmdeki gelişmenin uzun dönemde ekonomik büyümenin önemli belirleyicisi olduğuna ilişkin nedenler ileri sürülmektedir. Bu hipotezin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için geçerli olup olmadığı, 1977-2008 dönemi verileri kullanarak Sınır Testi ve Toda – Yamamoto Nedensellik testi ile incelenmektedir. Elde edilen bulgular Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Turizm gelirleri, ARDL, Sınır testi, Nedensellik.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ecaglayan@marmara.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, bguris@istanbul.edu.tr

*** Arş. Gör., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zama2008.82@mail.ru

THE ANALYSIS OF TOURISM LED GROWTH HYPOTHESIS'S VALIDITY IN THE TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS

ABSTRACT

Tourism is one of the important service sectors of a country, enabling it to earn the gain in economic, social and cultural fields. For this reason, especially the relationship between tourism and the growth has been an important research area for researchers. In this study, the tourism-led growth hypothesis, which defense the thesis of tourism sector's impact on economic growth, will be under investigation. In tourism-led growth hypothesis are given reasons that tourism development is important determinant for the long-term economic growth. This study is examining whether this hypothesis is valid for the Turkish Republic of Northern Cyprus or not, by using data over the period 1977-2008 through the bounds test and the Toda-Yamamoto causality test. The results obtained show that the tourism-led growth hypothesis is not valid for the Turkish Republic of Northern Cyprus.

Key Words: Growth, Tourism receipts, ARDL, Bounds test, Causality.

1.GİRİŞ

Turizm dünyada hızla gelişen ve bacasız sanayi olarak adlandırılan bir sektördür. Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke ekonomilerinin karşılaştığı dar boğazların aşılmasında adeta bir çıkış noktası haline gelmiştir. Bu nedenle turizm potansiyeli bulunan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler özellikle uluslararası turizm faaliyetlerine ağırlık vererek ekonomik gelişmelerini hızlandırmayı amaçlamaktadırlar.

Bugün, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir. (Bahar, 2006:138). Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre, uluslararası turist sayısı 2011 yılında 980 milyon kişiye, 2010 yılında uluslararası turizm gelirleri ise 919 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. 1950 yılında dünya turist sayısının 25,3 milyon, turizm gelirin 2 milyar ABD doları olduğu düşünülecek olursa (Tiwari, 2011:132), altmış bir yılda dünya turizm hareketlerinin %3873 oranında arttığı (yaklaşık 38 kat) görülmektedir ki, bu çok hızlı bir gelişmenin göstergesidir. Turizm sektörü, dünyadaki gayri safi milli gelirin yaklaşık % 5'ine karşılık gelmektedir. Dünya genelinde %6-7 oranında istihdama katkı sağlamaktadır (Chang, Khamkaew, McAleer, 2010: 3).

Dünya Turizm Organizasyon'unun yaptığı bir araştırmanın sonucuna göre turizm, inceleme konusu yapılan ülkelerin en az %38'inde ülke gelirlerinin ana kaynağı durumundadır. Yine bu araştırmaya göre turizm, ele alınan ülkelerin %83'ünde ihracat kategorileri arasında ilk beşte bulunmaktadır (Değer, 2006: 71). Bu verilerden anlaşılacağı üzere turizm, dünya ekonomisinin en büyük ve en hızlı gelişen sektörü haline gelmiştir.

Turizm ile ilgili araştırmalara bakıldığında, turizme dayalı büyüme hipotezi kavramı ile sık sık karşılaşılmaktadır. Söz konusu hipotez aslında ihracata dayalı büyüme hipotezinden türetilmiş bir hipotezdir. Buradan hareketle; bir gelişme stratejisi olarak turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığını söylemek mümkündür (Bahar, 2006: 140).

Turizme dayalı büyüme hipotezi, uluslararası turizmin ekonomik büyümenin ana kaynağını oluşturduğunu ileri sürmektedir (Brida, Carrera ve Risso, 2008: 1). Söz konusu iktisadi bağlantı Turizm Sermaye İthalatının Büyümeye Oranı (TKIG) olarak bilinmektedir (Cortes, Pulina, Prunera ve Artis, 2009: 4). Yani turizm gelirleri ile yatırım mallarının ithalatını artırarak büyüme sağlanabilir. Diğer yandan ülkelerin ekonomik büyümesi uluslararası turizmi geleneksel olmayan ihracat olarak geliştirmeye mümkün olabilir (Chang vd., 2010: 5). Yabancı turistlerin bir başka ülkede yapmış oldukları turizm amaçlı harcamalar, o ülkeye sağladığı döviz geliri açısından aynen mal ihracatında olduğu gibi bir ihracat etkisi yapmaktadır. Başka bir deyişle, turizm görünmez bir ihracat kalemidir (Bahar, 2006: 140). İhracat odaklı büyüme hipotezinde olduğu gibi, turizme dayalı büyüme hipotezinde de turizmin uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabileceği kabul edilmektedir (Balaguer ve Jorda, 2002: 878).

Çalışmamızın amacı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) için büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olup olmadığı hakkında bilgi edinmektir. Bu amaç için çalışmada ARDL yaklaşıma dayanan sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. 1977-2008 dönemine ait veriler, KKTC Devlet Planlama Örgütü verilerinden alınmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde turizmin ekonomi üzerindeki etkileri özetlenmiştir. Üçüncü bölüm turizme dayalı büyüme hipotezini incelemek için yapılan zaman serisi çalışmalarının yer aldığı literatürün incelendiği bölümdür. Dördüncü bölümde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Turizmin Gelişmesine yer verilmiştir. Beşinci ve altıncı bölümde sırası ile metodoloji ve veriler hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Yedinci bölümde analiz bulguları özetlenmiştir. Çalışma, sonuç bölümüyle sona ermektedir.

2.TURİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

Turizm faaliyeti özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, ihtiyaç duyulan döviz sağlayan, istihdam olanaklarını artıran ve refah düzeyi yüksek bir yaşam tarzını söz konusu ülke insanlarına kazandıran bir özellik arz etmektedir (Zengin, 2010: 105).

Turizm sektörünün hızla büyümesi, çarpan etkisi, ödemeler bilançosundaki iyileşmeler ve turizm sanayisinin gelişmesi yoluyla hanehalkı ve devlet gelirlerinin artışına sebebiyet vermektedir (Kreishan, 2011: 89). Turizmin toplam ekonomik etkisi diğer yerel ekonomik sektörlerle olan bağlantıların geliştirilmesi ile maksimuma ulaştırılabilir (Richardson, 2010:3). Uluslararası turizm en az iki yönden ihracat odaklı büyümeyi sağlamaktadır. Bunlardan ilki, yerel firmaların rekabetini hızlandırarak diğer turistik destinasyonların açılmalarını sağlar. İkinci olarak, yerel firmaların ekonomik ölçeklerini büyütür (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002: 878).

Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist çeken ülkenin ise döviz arzını arttırıcı bir rol oynamaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2010: 145). Bu özelliği ile turizm gelirleri, döviz sıkıntısı çeken ve ödemeler dengesi açık veren ülkeler için oldukça önemli bir döviz kaynağıdır (Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004: 89).

Turizm ayrıca yerel halka da bir takım sosyo-ekonomik yararlar sağlamaktadır. Turistlerin gezi ve konaklama bölgelerine, gelişmiş altyapı, temiz içme suyu, elektrik, telefon, yol ve havaalanı gibi yatırımlar çekilmiş olur. Dolayısıyla, bölgenin ekonomik gelişimine doğrudan katkı sağlar. (Skerritt ve Huybers 2005: 23-43). Ekonomide bir ekonomik birimin harcaması diğer bir ekonomik birimin gelirini oluşturmaktadır. Turizm sektöründe ise, turistlerin yaptıkları harcamalar sektörde çalışanların ücretlerini ve sektörle ilgili diğer gelirleri oluşturmaktadır. Turizm sektörü bir çok faaliyet koluyla yakın ilişki içerisinde olduğundan, turizm gelirleri diğer bir çok mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihracatına olanak sağlamaktadır. Yani turist bir ülkeye geldiğinde, o ülkede yaptığı her harcama sadece turizmle uğraşan kişilere değil, turistlerin harcama yaptıkları diğer sektörlerle de gelir sağlamaktadır (Kar vd., 2004: 90). Turizm harcamaları çarpan mekanizması etkisiyle kendisinden kat kat fazla gelir yaratılmasına neden olmaktadır.

Turizmin parasal etkilerinin yanı sıra, ekonomide yarattığı reel etkilerin en önemlisi emek-yoğun üretim tekniğinden kaynaklanan istihdam etkisidir. Bu nedenle; turizm sektörü kendisinin doğrudan istihdama katkıda bulunması ve bu sektöre girdi veren diğer sektörlerle de dolaylı istihdam imkânları sağlaması dolayısıyla, ülkedeki toplam istihdamı etkilemektedir. Turizm sektöründe gösterilen faaliyetlerin büyük bir kısmının hizmet ağırlıklı faaliyetler olması nedeniyle genellikle emek yoğun bir sektör olması, talep edilen işgücünün de ya kalifiye veya vasıfsız olması, bu tür işgücünün de gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bol miktarda bulunması, turizmin istihdam yaratmadaki katkısını daha da arttırmaktadır (Yıldız, 2011: 59).

Ulusal gelir ve istihdamın artmasıyla vergi tabanı genişlemiş ve dolayısıyla devletin vergi gelirleri artmış olacaktır. Devletin vergi gelirlerinin artması, birçok altyapı ve üstyapı yatırımlarına olanak sağlayacak ve ülkeyi geliştirecektir.

Turizm, gelir ve refahın ülkeler arasında ve ülke içinde yeniden dağılımını sağlamaktadır. Uluslararası turizm hareketlerinin gelişmesi, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru bir gelir akımı doğurmaktadır. Belirli turizm çekiciliklerinin gelişmekte olan ülkelere ve bölgelerde yoğunlaşması ve ayrıca emek yoğun faaliyetlerin turizmde önemli bir yer tutması, gelir ve refahın bölgeler ve toplum katmanları arasında dengeleyici yönde yeniden dağılmasını sağlamaktadır (Zengin, 2010: 105). Bu anlamda turizm bölgesel kalkınmanın ve bölgesel ekonomik farklılıkları azaltmanın aracı olarak kullanılabilir (Proença ve Soukiazis, 2008: 792). Turizm dünya ölçeğinde pek çok ülkede özellikle turizm potansiyeline sahip ülkelerde; istihdama, gelir düzeyine, ödemeler dengesine ve sonuçta ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

3. TURİZME DAYALI BÜYÜME İLE İLGİLİ LİTERATÜR

Turizme dayalı büyüme hipotezi literatürde ilk defa 2002 yılında Balaguer ve Cantavella-Jorda'nın çalışmasında ortaya atılmıştır (Cortés ve Pulina, 2006: 3). Bu çalışmadan sonra pekçok farklı uygulamalı araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarında ve kullanılan ekonometrik yöntemler ve sonuçlar Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür

Yazarlar	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Schubert, Brida, Risso (2011)	Antigua ve Barbuda	Turizm harcamaları, ABD GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm harcamalarından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var
Mishra, Rout, Mohapatra (2011)	İndia	GSYİH, gelen turist sayısı, turizm gelirleri	Koentegresyon, Granger nedensellik testi	Turizm ve büyüme arasında ilişki var
Kasimati (2011)	Yunanistan	GSYİH ve turist sayısı	Koentegresyon, VECM	Nedensellik ilişkisi yok
Brida, Barquet, Risso (2010)	İtalya (Trentino Alto Adige)	Alman turizminin harcamaları, GSYİH, nispi fiyatlar	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi (Toda Yamamoto)	Turizm ve büyüme arasında ilişki var
Cortes, Pulina (2010)	İtalya ve İspanya	Turizm gelirleri, GSYİH, fiziki ve beşeri sermaye	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	İtalya'da turizm gelirlerinden büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var. İspanya'da turizm ve büyüme arasında iki yönlü ilişki var
Brida, Risso (2010)	İtalya (Güney Tirol)	Gelen Alman turist sayısı, GSYİH, nispi fiyatlar	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turist sayısından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var
Belloumi (2010)	Tunus	Turizm gelirleri, GSYİH, reel efektif döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm gelirlerinden büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var
Akinboade, Bramoh (2010)	Güney Afrika	Turizm gelirleri, GSYİH, reel efektif döviz kuru, ihracat	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm gelirlerinden büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var
Brida, Monteru bbianesi (2010)	Kolombiya	Turizm harcamaları, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm harcamalarından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi var
Jackman, Lorde (2010)	Barbados	Gelen turist sayısı, GSYİH, hanehalkı harcamaları, fiyatlar	VECM (DOLS-Saikkonen)-Granger nedensellik testi	Hiç bir nedensellik ilişkisi yok
Katircioğlu (2010)	Kıbrıs	GSYİH, gelen turist sayısı, üniversitelerde okuyan öğrenci sayısı, reel döviz kuru	ARDL Granger nedensellik testi (VECM)	Uluslararası turizm ve büyüme arasında ilişki vardır. Yüksek öğretim ve büyüme arasında ilişki vardır.

Katircioğlu (2009)	Kıbrıs	Gelen turist sayısı, GSYİH, ticaret hacmi	ARDL Granger nedensellik testi (VECM)	Büyüme ve gelen turist sayısı arasında nedensellik ilişkisi var. Ticaret ile gelen turist sayısı arasında nedensellik ilişkisi var
Lean, Tang (2009)	Malezya	Gelen turist sayısı, sanayi üretimi	Granger nedensellik (Toda Yamamoto-Dolado Lütkepohl)	Turist sayısı ile sanayi üretimi arasında iki yönlü ilişki var.
Chen and Chiou-Wei (2009)	Tayvan ve Kore	Turizm Gelirleri, GSYİH, döviz kuru	E-GARCH-M belirsizliği	Tayvan'da turizmde büyüme doğru nedensellik ilişkisi var. Güney Kore'de turizm ve büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi var
Zortuk (2009)	Türkiye	Gelen turist sayısı, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizmde büyüme doğru nedensellik ilişkisi var
Brida, Risso (2009)	Şili	Turizm harcamaları, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger (Toda Yamamoto) nedensellik testi	Turizmde büyüme doğru nedensellik ilişkisi var
Brida, Pereyra, Risso, Devesa, Aguirre (2009)	Kolombiya	Turizm harcamaları, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizmde büyüme doğru nedensellik ilişkisi var
Kaplan, Çelik (2008)	Türkiye	Gelen turist sayısı, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi var
Brida, Carrera, Risso (2008)	Meksika	Arjantinlilerin yaptıkları turizm harcamaları, GSYİH, döviz kuru	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm harcamalarından büyüme doğru nedensellik ilişkisi var.
Croes, Vanegas (2008)	Nikaragua	Turizm gelirleri, GSYİH, yoksulluk sınırının altındaki nüfus sayısı	Koentegrasyon (Johansen)-Granger nedensellik testi (Var)	Turizm gelirlerinden büyüme doğru nedensellik ilişkisi var. Turizm gelirleri ile yoksulluk sınırının altındaki nüfus sayısı arasında ilişki var.
Nowak, Sahli, Cortes (2007)	İspanya	Turizm gelirleri, GSYİH, sanayi mallarının ithalati	VECM (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ve turizm gelirleri sanayi mallarının ithalati arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi var

Kim Chen Jang (2006)	Tayvan	Gelen turist sayısı, GSYİH	Johansen-Granger nedensellik testi (VAR)	Turist sayısı ile büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi var.
Gunduz, Hatemi-J (2005)	Türkiye	Gelen turist sayısı, GSYİH, döviz kuru	Çok Değişkenli ARCH.	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ilişki var.
Demiröz, Ongan (2005)	Türkiye	Turizm gelirleri, GSYİH	VECM (Hata Düzeltme Modeli) (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ilişki var.
Oh (2005)	Kore	Turizm gelirleri, GSYİH	Engle Granger-Granger nedensellik testi	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ilişki var.
Dritsakis (2004)	Yunanistan	Turizm gelirleri, GSYİH, döviz kuru	VECM (Johansen)-Granger nedensellik testi.	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ilişki var.
Balaguer, Cantavella-Jorda (2002)	İspanya	Turizm gelirleri, GSYİH, döviz kuru	VECM (Johansen)-Granger nedensellik testi	Turizm gelirleri ve büyüme arasında ilişki var.

4.KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE TURİZMİN GELİŞMESİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Akdeniz'de bulunan en büyük üçüncü ada ve Anadolu yarımadasının 65 km güneyindeki Kıbrıs adasının kuzey kısmında yer alan bağımsız bir devlettir. Kıbrıs ekonomisinin ekonomik büyümesinin ana kaynağını oluşturan turizm sektörü 1974 döneminden sonra gelişmeye başlamıştır (Clerides ve Pashourtidou, 2007: 51). Kuzey Kıbrıs'ın en büyük gelirlerinden biri olan turizmin ülkede büyük bir yeri vardır. Ülke GSYİH' nın dağılımında kamu hizmetlerinden sonraki ikinci sırada yer almaktadır. GSYİH' nın içinde turizm gelirlerinin payı 2000-2009 yılları arasında ortalama % 12,96 düzeyinde olmuştur. Turizm sektörü bir yandan ülkeye döviz geliri sağlarken, diğer yandan yan sektörlerin de gelişmelerine imkanlar sunmaktadır. Ayrıca küçük ve orta boy işletmelerin en büyük destekleyicisi olarak işsizliği azaltmada da önemli role sahiptir. Ülkede 2009 yılı itibarı ile 119 turistik konaklama tesisi, 15 diğer konaklama tesisi, 144 turizm ve seyahat acentesi, 25 kumarhane ve 250 turistik restoran bulunmaktadır. Ülkedeki rehber sayısı 1192'dir. Toplam 9224 kişi turizm sektöründe çalışmaktadır (DPÖ).

Turizm sektörü küçük ada ekonomileri için ekonomik kalkınmayı gerçekleştiren ana sektörlerden biridir ve turizm gelirleri ulusal gelirden yaratılan katma değerlerin büyük bir kısmını oluşturmaktadır (Shareef, 2004: 6). Turizm sektörü, milli gelire olan katkısının yanı sıra sağladığı döviz geliri ile ödemeler dengesine katkısı ile büyük bir öneme sahiptir. Yani yıllar boyu açık veren dış ticaret dengesinin kapanmasında da en büyük katkıyı sağlamıştır. 2000 yılında 374,5 milyon ABD Doları olan dış ticaret açığının %53'ü net turizm gelirleri ile karşılanmıştır. Bu oran 2009 yılında %31,1 olmuştur. KKTC'nin Turizm sektörü ile ilgili bilgiler Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2: Kıbrıs'ta turizm sektörüne ilişkin göstergeler

Yıllar	GSYİH' nin dağılımında ticaret-turizmin payı	Nominal GSYİH (Milyon ABD Doları)	Net Turizm Gelirleri (Milyon ABD Doları)	GSYİH' nin içinde turizm gelirlerinin payı	Dış Ticaret Açığı (Milyon ABD Doları)	Dış ticaret açığını karşılama oranı (%)
2000	16,1	1037,62	198,3	19,11	-374,5	53,0
2001	15,4	907,70	93,7	10,32	-237,4	39,5
2002	15,3	934,08	114,1	12,21	-264,2	43,2
2003	16,0	1263,74	178,8	14,15	-427,0	41,9
2004	15,9	1720,34	288,3	16,75	-791,1	36,4
2005	17,6	2273,51	328,8	14,46	-1 187,4	28,0
2006	15,5	2766,63	303,2	10,95	-1 308,1	23,2
2007	13,7	3547,22	381,0	10,74	-1 455,5	26,2
2008	14,2	3957,85	383,7	9,69	-1 597,0	24,2
2009	14,3	3477,34	390,7	11,24	-1 255,1	31,1

Kaynak: KKTC Devlet Planlama Örgütü

5. METODOLOJİ

5.1.Sınır Testi

Turizm gelirleri ile GSMH ilişkisini incelediğimiz bu çalışmada Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı kullanılacaktır. Sınır testi diğer koenteğrasyon testleri ile karşılaştırıldığında önemli avantajlara sahiptir. Bunlardan en önemlileri bu testin uygulanmasının değişkenlerin durağanlık özelliklerine bakılmadan yapılabilmesi ve küçük örnekler için diğer testlerden daha iyi sonuç vermesidir.

Sınır testi otoregresif dağıtılmış gecikmeler modeline dayanmaktadır. Bu model yapısı aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yx.x} x_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i' \Delta z_{t-i} + \omega' \Delta x_t + \theta w_t + u_t$$

Burada c_0 otonom parametre, t trend değişkeni, π_{yy} ve $\pi_{yx.x}$ uzun dönem çarpanları, w_t tam bağımsız değişkenler vektörü, u_t otokorelasyonsuz hata terimidir. Otoresif dağıtılmış gecikmeler (ARDL) modeline dayanan bu denklem en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir.

Pesaran, Shin ve Smith (2001) uzun dönem ilişkisinin varlığını araştırmak için wald istatistiğine dayanan sınır testi yaklaşımını ileri sürmüşlerdir. Değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisinin olmadığı temel hipotezi ile alternatif hipotez aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$H_0 : \pi_{yy} = 0, \pi_{yx.x} = 0'$$

$$H_1 : \pi_{yy} \neq 0, \pi_{yx.x} \neq 0' \text{ veya } \pi_{yy} \neq 0, \pi_{yx.x} = 0' \text{ veya } \pi_{yy} = 0, \pi_{yx.x} \neq 0'$$

Pesaran, Shin ve Smith (2001) değişkenlerin I(1) ve I(0) olduğu varsayımı altında 1000 örnek kullanılarak 40000 tekrara dayanan kritik değerler hesaplamışlardır. Hesaplanan test istatistiğinin değeri üst kritik değerden büyük ise uzun dönem ilişkisinin olmadığı temel hipotezi reddedilirken, istatistiğin alt değerden küçük olması durumunda bu hipotez kabul edilir. Hesaplanan test istatistiğinin alt ve üst kritik değerlerin arasında olması durumunda ise değişkenlerin durağanlık özelliklerinin bulunması gereklidir.

Sınır testinin yapılmasında kullanılan model aracılığı ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem esnekliklerini hesaplamak mümkündür. Kısa dönem esneklikleri; doğrusal regresyon modellerinde kullanılan klasik esneklik hesaplama yöntemiyle hesaplanabilirken, uzun dönem esneklikleri ise Pesaran ve Shin(1999)'in önerdiği şekilde, bağımsız değişkenlerin 1 gecikmeli değerlerinin katsayısının bağımlı değişkenin 1 gecikmesine ait katsayıya bölünüp negatif işaretle çarpılması ile hesaplanabilmektedir.

5.2.Toda – Yamamoto Nedensellik Testi

Çalışmada Toda Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test sınır testinde olduğu gibi değişkenlerin bütünleşme derecelerini dikkate almadan uygulanabilmektedir. Yöntem aşağıda gösterilen VAR model yapısına dayanmaktadır.

$$LGSMH_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LTG_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} LTG_{t-j} + \sum_{i=1}^k \alpha_{3i} LGSMH_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{4j} LGSMH_{t-j} + \lambda_t$$

Modelde yer alan k uygun gecikme sayısını d_{max} modelde yer alan değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerini ifade etmektedir. Modelde yer alan α_1 parametresinin anlamlı şekilde sıfırdan farklı olup olmama durumuna göre nedenselliğin hakkında fikir sahibi olunacaktır.

6. VERİ VE DEĞİŞKENLER

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde turizm gelirleri ile kişi başına GSMH ilişkisini incelediğimiz bu çalışmada 1977-2008 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış ve ampirik analiz öncesinde veriler doğal logaritmik forma çevrilmiştir. Kullanılan veriler KKTC Devlet Planlama Örgütü verilerinden alınmıştır.

Çalışmada kullandığımız model aşağıdaki gibi gösterilebilmektedir.

$$\Delta LGSMH_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta LGSMH_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta LTG_{t-i} + \alpha_3 LGSMH_{t-1} + \alpha_4 LTG_{t-1} + u_t$$

Modeldeki LGSMH kişi başına GSMH(\$)' yı LTG Turizm gelirlerini(\$)' ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu otokorelasyonun olmamasını da dikkate alarak bilgi kriterleri aracılığı ile seçilecektir.

7. BULGULAR

Sınır testi kritik değerlerinin değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmaları varsayımı altında hesaplanmasından hareket ile Quattara(2004) çalışmasında, modelde 2.dereceden bütünleşik (I(2)) değişken olması durumunda Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ileri sürülmüş F istatistiğinin yanıtıcı sonuçlar vereceğini ileri sürmüştür. Bu bilgi çerçevesinde değişkenlerin ikinci dereceden bütünleşik I(2) olmamasını garanti etmek için öncelikle ADF, PP ve DF-GLS testlerini kullanarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri tespit edilmiş ve sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Birim kök test sonuçları

	ADF	PP	DF-GLS
LGSMH	-1.372895	-1.502579	-1.433863
LTG	-1.796744	-1.869855	-1.861080
Δ LGSMH	-4.793748*	-4.793748*	-4.962563*
Δ LTG	-5.179997*	-5.180103*	-5.365908*

*%1 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 3'te sunulan sonuçlara göre seriler I(1) dir. Sınır testi uygulanacak modelin gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ile bu gecikme uzunluğunda otokorelasyon olmaması durumu gözetilerek seçim yapılmıştır. Seçilen gecikme uzunluğu 3 tür. Bu çerçevede oluşturulan sınır testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Sınır testi sonuçları

Bağımlı Değişken	: Δ LGSMH		
F istatistiği	: 9.25829		
Kritik Değerler(k=1)	Alt Değer	Üst Değer	
%1	6.84	7.84	
%5	4.94	5.73	
%10	4.04	4.78	

Tablo 3'te sunulan sonuçlara göre hesaplanan sınır test istatistiği(9.25829) alt ve üst kritik değerlerden büyük olduğu için turizm gelirleri ve GSMH değişkenleri arasında uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Tespit edilen uzun dönem ilişkisinin ardından sınır testi hesaplanmasında kullanılan model bulguları kullanılarak kısa ve uzun dönem esnekliklerini hesaplamak mümkündür. Kısa ve uzun dönem esneklikleri Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: Kısa ve uzun dönem esneklikler

	Kısa Dönem	Uzun Dönem
LTG	0.381540(0.0000)	-0.1288(0.7175)

Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 5'de sunulan sonuçlara göre turizm gelirin kısa dönem esnekliği istatistiksel olarak anlamlı iken uzun dönem esnekliği istatistiksel

olarak anlamlı değildir. Sonuçlarına göre turizm gelirlerindeki yüzde birlik artış kişi başına GSMH' yı yüzde 0.38 arttıracaktır.

Çalışmada değişkenler arası nedensellik ilişkisini analiz etmek için Toda Yamamoto(1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmış ve sonuçlar tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Toda Yamamoto nedensellik test sonuçları

	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
LGSMH → LTG	0.441366	0.9790
LTG → LGSMH	5.978008	0.2008

Toda Yamamoto nedensellik test sonuçlarına göre GSMH turizm geliri değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

8. SONUÇ

1977-2008 dönemi için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne ait yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada turizme dayalı büyüme hipotezi literatürü doğrultusunda büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada sınır testi yaklaşımı ve nedensellik analizi yapılmıştır. Sınır Testi sonuçları turizm gelirleri ile büyüme arasında uzun dönem ilişki olduğunu göstermiştir. Uzun dönem esneklik istatistiksel olarak anlamlı bulunmamasına rağmen kısa dönem esnekliği anlamlı bulunmuştur. Yapılan nedensellik analizine göre Turizm ve büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Elde edilen sonuçlar KKTC için turizme dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğuna dair herhangi bir kanıt vermemektedir. Çalışmadan elde edilen iktisadi ve ekonometrik bulgular politika karar vericilerine turizme odaklı büyüme konusu hakkında yön verecektir.

KAYNAKÇA

Akinboade, O. & Braimoh, L. A., "International tourism and economic development in South Africa: A Granger causality test", *International Journal of Tourism Research*, 12, 2010, pp. 149-163.

Bahar, O., "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:13, Sayı:2, 2006, s.137-150.

Balaguer, J. & Cantavella-Jordà, M., "Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case", *Applied Economics*, 34, 2002, pp. 877-884.

Belloumi, M., "The relationship between tourism receipts, real effective exchange rate and economic growth in Tunisia", *International Journal of Tourism Research*, Volume 12, Issue 5, 2010, pages 550–560.

Brida, J. G., Sanchez Carrera, E. J. & Risso, W. A., "Tourism's Impact on Long-Run Mexican Economic Growth", *Economics Bulletin*, 3(21), 2008, pp. 1-8.

Brida, J. G., & Risso, W. A., "Tourism as a factor of long-run economic growth: An empirical analysis for Chile", *European Journal of Tourism Research*, 2(2), 2009, pp. 178-185.

Brida, J. G., Pereyra, S. J., Risso, W. A., Such Devesa, M. J. & Zapata Aguirre, S., "The tourism-led growth hypothesis: empirical evidence from Colombia", *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 4(2), Autumn 2009, pp. 13-27.

Brida, J. G. & Risso W. A., "Tourism as a determinant of long-run economic growth", *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 2(1), 2010, pp. 14-28.

Brida, J. G., & Monterubbianesi D. P., "Causality between economic growth and tourism expansion: empirical evidence form some Colombian regions", *Journal of Tourism Challenges and Trends*, III(1), 2010, pp. 153-164.

Brida, J. G., Barquet, A. & Risso, W. A., "Causality between economic growth and tourism expansion: empirical evidence from Trentino-Alto Adige", *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, Volume 5, Number 2, Autumn 2010, pp. 87-98.

Chang, C-L., Khamkaew, T., McAleer, M., "Estimation of a Panel Threshold Model of Tourism Specialization and Economic Development", http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1583242, (23.02.2012), pp.1-49.

Chen, C-F, & Song, Z. C-W., "Tourism expansion, tourism uncertainty and economic growth: New evidence from Taiwan and Korea", *Tourism Management*, 30, 2009, pp. 812–818.

Clerides, S. and Pashourtidou, N., "Tourism in Cyprus: Recent Trends and Lessons from the Tourist Satisfaction Survey", *Cyprus Economic Policy Review*, Vol. 1, No. 2, 2007, pp. 51-72.

Cortés-Jiménez, I. & Pulina, M., “A further step into the ELGH and TLGH for Spain and Italy”, *Fondazione Eni Enrico Mattei Working Paper Series*, 2006, pp.1-24

Cortés-Jiménez, I., Pulina, M., Prunera, C. and Artis, M., “Tourism and Exports as a means of Growth”, *Research Institute of Applied Economics* 2009/10, pp.1-28.

Cortés-Jiménez, I. & Pulina, M., “Inbound tourism and long run economic growth”, *Current Issues in Tourism*, 13(1), 2010, pp. 61-74.

Croes, R. & Vanegas Sr, M. , “Cointegration and causality between tourism and poverty reduction”, *Journal of Travel Research*, 47, August 2008, pp. 94-103.

Değer, M. K., “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Eylül 2006, s.67-86.

Demiroz, D. M. & Ongan, S., “The contribution of tourism to the longrun Turkish economic growth”, *Ekonomická Časopis*, 9, 2005, pp. 880-894.

Dritsakis, N., “Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis”, *Tourism Economics*, 10(3), 2004, pp. 305-316.

Gunduz, L. & Hatemi-J, A., “Is the tourism-led growth hypothesis valid for Turkey?”, *Applied Economics Letters*, Volume 12, Issue 8, 2005, pp. 499-504.

Hepaktan, C. E., Çınar, S., “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Say: 2, 2010, s.135-154.

Jackman, M., Lorde, T., “On the Relationship between Tourist Flows and Household Expenditure in Barbados: A Dynamic OLS Approach”, *Economics Bulletin*, Volume 30, Issue 1, 2010, pp. 472-481.

Kar, M., Zorkirişçi, E., Yıldırım, M., “Turizmin Ekonomik Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (8) 2004, s.87-112.

Kaplan, M. & Çelik, T., “The impact of tourism on economic performance: the case of Turkey”, *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 2(1), 2008, pp. 13-18.

Katircioğlu, S. T., “Tourism, trade and growth: the case of Cyprus”, *Applied Economics*, 41, 2009, pp. 2741-2750.

Katircioglu, S. T., "International Tourism, Higher Education and Economic Growth: The Case of North Cyprus", *The World Economy*, Volume 33, Issue 12, December 2010, pp. 1955–1972.

Kasimati, E., "Economic Impact of Tourism on Greece's Economy: Cointegration and Causality Analysis", *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 79, 2011, pp.79-85.

Kim, H. J., Chen, M-H. & Jang, SC. S., "Tourism expansion and economic development: the case of Taiwan", *Tourism Management*, 27, 2006, pp. 925-933.

KKTC Devlet Planlama Örgütü, <http://www.devplan.org/Frame-tr.html> (21.01.2012).

Kreishan, F. M., "Time-series Evidence for Tourism-led Growth Hypothesis: A Case Study of Jordan", *International Management Review*, Vol. 7, No. 1, 2011, pp.89-93.

Lean, H. H. & Tang, C. F., "Is the Tourism-led Growth Hypothesis Stable for Malaysia?", A note, *International Journal of Tourism Research*, 12(4), 2009, pp. 375-378.

Mishra, P. K, Rout, H. B., Mohapatra, S. S., "Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India", *European Journal of Social Sciences*, Volume 18, Number 4, 2011, pp. 518-527.

Nowak, J-J., Sahli, M. & Cortés-Jiménez, I., "Tourism, Capital Good Imports and Economic Growth: Theory and Evidence for Spain", *Tourism Economics*, 13(4), 2007, pp. 515-536.

Oh, C-O., "The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy", *Tourism Management*, 26, 2005, pp. 39-44.

Quattara, B., *Foreign Aid and Fiscal Policy in Senegal*, Mimeo University of Manchester, 2004.

Proença, S., Soukiazis, E., "Tourism as an Economic Growth Factor: a Case Study for Southern European Countries", *Tourism Economics*, 2008, 14 (4), pp.791–806.

Pesaran, M. H. ve Shin, Y., *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis In Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, edited by S. Strom. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J., “Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 2001, pp. 289-326.

Richardson, R. B., “The Contribution of Tourism to Economic Growth and Food Security”, June 2010, http://aec.msu.edu/fs2/promisam_2/Tourism_and_food_security_in_Mali_A4.pdf, (17.01.2012), s.1-8

Schubert, F. S., Brida, J. G. & Risso, W. A., “The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism”, *Tourism Management*, Volume 32, Issue 2, April 2011, pages 377–385.

Skerritt, D. and Huybers, T., “The Effect of International Tourism on Economic Development: An Empirical Analysis”, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol. 10, No. 1, March 2005, pp.23-43.

Shareef, R., “Country Risk Ratings of Small Island Tourism Economies”, *Fondazione Eni Enrico Mattei Working Paper Series*, 2004, pp 1-30.

Tiwari A. K., “Tourism, Exports and FDI as a Means of Growth: Evidence from Four Asian Countries”, *The Romanian Economic Journal*, 40, June 2011, pp.131-151.

Toda, H. Y. ve Yamamoto, T., “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66, 1995, pp. 225-250.

UNWTO, <http://unwto.org/ru>.(17.02.2012.)

Yıldız, Z., “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, C.3, S.5, 2011, s. 54-71.

Zortuk, M., “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 25, 2009, pp. 231-239.

Zengin, B., “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1 2010, s.103-126.